

ISLOM FALSAFASIDA RUHIY KAMOLOT KONSEPSIYASI

Mahmudjon Negmatjanovich SHADIMETOV

mustaqil izlanuvchi

Fan va texnologiyalar universiteti

Toshkent, O'zbekiston

orcid: 0009-0002-5146-0421

e-mail: shadimetovm@bk.ru

Annotatsiya

Maqolada Islom falsafasida ruhiy kamolot tushunchasining mohiyati, uning shakllanishi, Qur'on va hadis asosidagi manbalari, tasavvuf falsafasida ruhiy poklanish (tazkiya) va komillikka (kamol) erishish jarayonlari ilmiy-falsafiy tahlil qilingan. Shuningdek, Forobiy, Ibn Sino, Imom G'azzoliy, Bahouddin Naqshband, Jaloliddin Rumiy kabi mutafakkirlarning asarlarida inson ruhiyatining poklanishi va ma'naviy komillik bosqichlari komparativ tahlil qilinadi.

Tayanch so'zlar: Islom falsafasi, ruh, nafs, tazkiya, tasavvuf, kamolot, ma'rifat, Forobiy, G'azzoliy, Rumiy, Naqshbandiya.

КОНЦЕПЦИЯ ДУХОВНОГО СОВЕРШЕНСТВА В ИСЛАМСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Махмуджон Негматджанович ШАДИМЕТОВ

независимый исследователь

Университет науки и технологий

Ташкент, Узбекистан

orcid: 0009-0002-5146-0421

e-mail: shadimetovm@bk.ru

Аннотация

В данной статье рассматривается сущность понятия духовного совершенства в исламской философии, его формирование, источники на основе Корана и хадисов, а также процессы духовного очищения (тазкия) и достижения совершенства (камаль) в суфийской философии. Кроме того, проводится компаративный анализ стадий очищения души и духовного совершенства человека в трудах таких мыслителей, как Фараби, Ибн Сина, Имам Газали, Бахоуддин Накшбанд и Джалаладдин Руми.

Ключевые слова: исламская философия, душа, нафс, тазкия, суфизм, совершенство, марифат, Фараби, Газали, Руми, Накшбандия.

Insoniyat tarixida eng muhim falsafiy muammolardan biri – bu insonning ruhiy kamoloti, ya'ni uning ma'naviy jihatdan yuksalish yo'lini anglashdir. Islom falsafasi bu masalaga o'ziga xos, chuqur va tizimli yondashgan. Qur'on oyatlari va Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hadislarida ruhiy poklanish – insonning Allohga yaqinlashuvi, ichki dunyosining uyg'unlashuvi va komillikka erishish

vositasi sifatida talqin etiladi. Ruhiy kamolot Islom falsafasida nafaqat axloqiy masala, balki ontologik va epistemologik asosga ega bo'lgan falsafiy konsepsiya sifatida qaraladi. Bu yo'l – insonning o'z “Men”ini anglash, nafsini yengish, ruhini poklash va haqiqiy ma'rifat (ma'rifatulloh)ga erishish jarayonidir.

Qur'onda “Nafs” va “Ruh” tushunchalari insonning ichki mohiyatini ifodalovchi markaziy kategoriyalar sifatida tilga olinadi. Alloh taolo deydi: “Qasamki, nafsni va uni tartibga solgan Zotni, unga fisqni va taqvoni ilhom qilganini (eslang). Albatta, kim uni poklasa (tazkiya qilsa), najot topadi, kim esa uni bulg'asa, halok bo'ladi” [1]. Mazkur oyatlarda “tazkiyatun-nafs”, ya'ni nafsni poklash jarayoni, ruhiy kamolotning markaziy g'oyasi sifatida belgilangan. Hadislarda esa Rasululloh (s.a.v.) shunday deganlar: “Eng katta jihod – bu insonning o'z nafsiga qarshi jihodidir” [2]. Demak, Islom falsafasi ruhiy kamolotni insonning ichki kurashi – nafsni jilovlash, sabr, taqvo va halollik bilan Alloh roziligiga intilish jarayoni sifatida ko'radi. Qur'on oyatlarida ruhiy kamolot “tazkiya” (poklanish) tushunchasi bilan ifodalanadi. “Tazkiya” so'zi arabcha “zakka” fe'lidan kelib chiqib, “tozalash, yuksaltirish, barakaga erishish” ma'nolarini bildiradi. Alloh taolo deydi: “Qasamki, nafsni va uni tartibga solgan Zotni, unga fisqni va taqvoni ilhom qilganini (eslang). Albatta, kim uni poklasa (tazkiya qilsa), najot topadi, kim esa uni bulg'asa, halok bo'ladi” [1]. Bu oyatlar ruhiy kamolotning markazida nafsni poklash turganini ko'rsatadi. Nafsning asl mohiyati insonni gunoh, g'azab, hasad va kibrga undovchi ichki kuchdir. Inson o'z nafsini tarbiyalash orqali Allohga yaqinlashadi, ruhini poklaydi va haqiqiy baxtga erishadi. Boshqa bir oyatda shunday deyiladi: “Albatta, Allohga toat qilgan, poklangan (tazkiya qilgan) kishi najot topadi” [3].

Ruhiy kamolot Allohning roziligiga erishish vositasi sifatida talqin etiladi. Insonning axloqiy-ruhiy yetukligi, taqvosi va sabri uning qalb holatiga bog'liq. Qur'on shunday deydi: “Alloh sizlarning qiyofalaringizga ham, mol-mulkingizga ham qaraydi, balki qalblaringizga va amallaringizga qaraydi” [4]. Demak, ruhiy kamolot – bu inson qalbining pokligi, niyatining sofligi va amallarining halolligidir. Qur'on insonda bir-biriga qarama-qarshi ikki kuch mavjudligini

bildiradi: nafs (past istaklar manbai) va ruh (ilohiy nur manbai). Ruhiy kamolot ana shu ikki kuch o'rtasidagi muvozanatni topish orqali amalga oshadi. Nafs haqida Qur'onda uch holat zikr etiladi: Nafs ammora – yovuzlikka buyuruvchi nafs (Yusuf surasi, 53-oyat). Nafs lavvoma – o'zini malomat qiluvchi nafs (Qiyomat surasi, 2-oyat). Nafs mutma'inna – tinchlangan, rozi bo'lgan nafs [5]. Bu uch bosqich insonning ruhiy o'sish jarayonini ko'rsatadi. Ruhiy kamolot – bu “nafs ammora”dan “nafs mutma'inna” bosqichiga o'tish yo'lidir.

Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ruhiy kamolotni musulmon shaxsining eng asosiy fazilati sifatida ta'riflaganlar. Hadisda ruhiy kamolot ichki jihod, ya'ni insonning o'z nafsini yengish jarayoni sifatida ifodalanadi. Tashqi dushmandan ko'ra, insonning o'z ichidagi nafsni yengish qiyinroq, lekin u haqiqiy g'alabadir. Yana bir hadisda shunday deyiladi: “Insonning badanida bir bo'lak go'sht bor, agar u sog'lom bo'lsa, butun tana sog'lom bo'ladi, agar u buzulsa, butun tana buzuladi. Bu - qalbdir” [6]. Demak, ruhiy kamolot – bu qalbni poklash, niyatni tozalash, Allohga sadoqat bilan yashashdir. Qalb – insonning ruhiy markazidir, uni isloh qilish jamiyatni isloh qilish bilan barobardir.

Islom manbalarida ruhiy kamolot ikki asosiy jarayon orqali amalga oshadi:

Tazkiya – yomon xulqlardan, gunohlardan, kibr, hasad, nafrat kabi illatlardan poklanish.

Tahziya – qalbni ezgulik, rahm-shafqat, sadoqat, sabr va muhabbat bilan ziynatlash.

Imom G'azzoliy “Ihyo ulum ad-din” asarida shunday yozadi: “Nafsni poklamaguncha, qalbdan nur paydo bo'lmaydi. Qalbni tozalamasdan Allohni tanish mumkin emas”. Shuning uchun ham Islomda ruhiy kamolotning maqsadi faqat ibodat emas, balki ichki tozalik va Allohga yaqinlashuvdir.

Qur'on va hadisda ruhiy kamolotning amaliy asoslari sifatida taqvo, sabr va tavba qayta-qayta ta'kidlanadi. Taqvo – bu Allohdan qo'rqish emas, balki U bilan doimiy aloqada bo'lish holatidir. Qur'onda aytiladi: “Eng ulug' kishilaringiz – taqvodorlaringizdir” [7].

Sabr esa ruhiy pishiqchilikning belgisi bo‘lib, Qur’onda sabr qilganlarga “cheksiz mukofot” va’da qilingan [8]. Tavba esa ruhiy yangilanish, qalbni tozalash, o‘tgan xatolarni tan olish va yangi, pok hayot boshlash yo‘lidir [9].

Qur’on va hadisda ruhiy kamolot insonning ilohiy tabiatini anglash, nafsni jilovlash va qalbni poklash orqali Allohga yaqinlashish yo‘li sifatida ta’riflanadi. Ruhiy kamolot – bu insonning ichki dunyosida ro‘y beradigan inqilobdir: zulmatdan nurga, jaholatdan ma’rifatga, g‘azabdan muhabbatga o‘tish holatidir.

Bugungi kunda jamiyatda ma’naviy inqirozlar kuchaygan davrda Qur’on va hadisda bu konsepsiya inson qalbini tozalash, adolat, halollik, mehr va iymon tamoyillarini tiklash uchun eng ishonchli manba bo‘lib qolmoqda. Ruhiy kamolot – bu insonni Alloh bilan, o‘z “Men”i bilan, jamiyat bilan uyg‘unlashtiruvchi, hayotga ma’no beruvchi oliy ma’naviy jarayondir. Ruhiy kamolot – insonning ruhiy va ma’naviy jihatdan yetuklikka erishishi, o‘zini anglash, xislat va fazilatlarni poklash, aql, iroda va qalbni tarbiyalash jarayonidir. Bu tushuncha nafaqat shaxsiy yuksalish, balki jamiyatga foydali bo‘lish bilan bog‘liq. Shakllanishi: Tazkiya (poklanish): Ruhni gunohlardan, yomon odatlardan tozalash, ma’rifat: Ilm, donolik va iymon orqali qalbni boyitish, aql va tafakkur: O‘z harakatlarini va hayot maqsadini ongli ravishda tanlash, amal va axloq: Fazilatli hayot kechirish, odob-axloqni mustahkamlash.

Qur’on va hadisda manbalari: Qur’onda odamlarni poklanish, sabr, shukr va solih amallarga chaqirish ko‘p uchraydi.

Hadislarda esa Payg‘ambarimiz (s.a.v.) ruhiy poklanish va yaxshilikka intilishning ahamiyatini ta’kidlagan.

Tasavvuf falsafasida: Tasavvufda ruhiy kamolot – insonning o‘zini tanishi (ma’rifat), narsalarga bo‘lgan muhabbat va Alloh bilan yaqinlik orqali erishadigan holat sifatida qaraladi. Maqsadi: Ichki barqarorlik va huzurga erishish, yaxshi fazilatlarni rivojlantirish, jamiyatda foydali inson bo‘lish.

VIII–XII asrlar Islom falsafasining “oltin davri” hisoblanadi. Shu davrda Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd, Imom G‘azzoliy, So‘fiy al-Tusiy, Ibn Arabi singari

allomalar insonning ruhiy kamoloti haqida turlicha, ammo uyg'un fikrlar bildirdilar.

VIII–XII asrlar Islom dunyosida falsafa, ilmlar, ilmiy tafakkur va madaniyatning gullash davri hisoblanadi. Bu davrda musulmon dunyosi yunon, fors va hind falsafiy merosini o'zlashtirib, uni rivojlantirdi. Shu davr falsafasi inson, dunyo, ma'rifat va axloq masalalarini chuqur tahlil qilgan.

Buyuk allomalar va ularning hissasi:

Al-Farobiy (870–950) – “Ikkinchi ustoz” deb ataladi; siyosiy falsafa, mantiq, etika va jamiyat nazariyasi bo'yicha ishlagan. Insonning aqliy va ma'naviy kamoloti haqidagi g'oyalari bilan mashhur.

Ibn Sino (Avitsenna, 980–1037) – tibbiyot, metafizika va tabiiy fanlar bo'yicha asarlar yozgan; ruhiy kamolot va ongni rivojlantirishga oid falsafiy qarashlari bor.

Ibn Rushd (Averroes, 1126–1198) – Aristotel falsafasini sharhlagan; aqliy tafakkur va din masalalarini uyg'unlashtirishga intilgan.

Imom G'azzoliy (1058–1111) – tasavvuf va fiqh olimi; inson ruhiy kamoloti, ichki poklanish va Alloh bilan yaqinlik yo'llarini tavsiflagan.

So'fiy al-Tusi (1135–1213) – falsafa va ilohiyotda ishlagan; ilmiy metod va tafakkur orqali ruhiy kamolotga erishishni o'rgatgan.

Ibn Arabi (1165–1240) – tasavvuf falsafasi asoschisi; insonning Alloh bilan birligi va ruhiy yuksalishi g'oyalarini ilgari surgan.

Davrning xususiyatlari: falsafa va ilmiy tafakkur uyg'unligi, dunyoqarashning ratsional va ma'naviy jihatlarini rivojlantirish, ruhiy va axloqiy kamolotga intilish.

VIII–XII asrlar Islom falsafasida insonning ruhiy va aqliy yuksalishi, jamiyatni yaxshilash va ilm-fanni rivojlantirishga qaratilgan “oltin davr” bo'lib, bu davr mutafakkirlari hozirgi kunda ham o'rganilmoqda.

Forobiy o'zining “Fozil shahar ahlining fikrlari” asarida komillikka erishish uchun aql ('aql fa'ol)ning ilohiy nur bilan birlashuvini asosiy shart deb bilgan.

Ibn Sino “Kitobun-nafs” asarida ruhni moddiy dunyodan yuksak, abadiy substansiya sifatida talqin qilib, kamolotning mohiyatini “aqlning to‘liq faol holatiga erishish” bilan bog‘laydi [10].

Imom G‘azzoliy esa “Ihyo ulum ad-din” asarida ruhiy poklanishning amaliy yo‘lini – nafsni tazkiya qilish, zikr, sabr, shukr va tavakkul orqali komillikka erishishni asoslab beradi [11].

Tasavvuf falsafasi ruhiy kamolotni insonning Allohga bo‘lgan muhabbati va yaqinlashuvi yo‘lidagi ichki sayri sifatida talqin etadi. Ruhiy kamolot bu – sayr ila Alloh (borliqni tark etish) va sayr filloh (Alloh bilan birlashuv) bosqichlarini o‘z ichiga oladi [12].

So‘fiylar ta’limotiga ko‘ra, insonning ruhiy sayohati 7 bosqichdan iborat: 1.Nafs ammora – yovuzlikka buyuruvchi nafs. 2.Nafs lavvoma – o‘zini malomat qiluvchi nafs. 3.Nafs mulhima – ilhom oluvchi nafs. 4.Nafs mutma’inna – tinchlangan nafs. 5.Nafs roziya – Allohdan rozi bo‘lgan nafs. 6.Nafs marziya – 7.Alloh roziligiga sazovor nafs.Nafs kamila – mukammal nafs. Bu bosqichlarning har biri – ruhiy poklanish, o‘zini nazorat qilish, Allohga yaqinlashish bosqichidir.

Bahouddin Naqshband “Dil ba yoru, dast ba kor” tamoyilini ilgari surib, ruhiy kamolotni kundalik mehnat va zikr orqali amalga oshirish zarurligini ta’kidlagan.

Uning fikricha, haqiqiy so‘fiy – jamiyatdan ajralmagan, balki uning ichida yashab, pok ruh va halol mehnat bilan Allohga yaqinlashuvchi insondir.

Jaloliddin Rumiy esa “Masnaviy” asarida inson ruhini ilohiy manbadan ajralib chiqqan nola chekkan “nay” timsolida ifodalaydi. Unga ko‘ra, ruhiy kamolot – bu ruhning o‘z manbaiga, ya’ni Allohga qaytish yo‘lidagi ichki safaridir [13].

XX–XXI asr musulmon mutafakkirlari (Abul A’la Maududiy, Said Nursiy, Muhammad Iqbol, Toshihiko Izutsu) ruhiy kamolotni zamonaviy insonning axloqiy inqiroziga qarshi eng muhim falsafiy yechim sifatida ko‘rsatadilar. Ularning fikricha, ruhiy kamolot – bu texnologik taraqqiyot bilan uyg‘un axloqiy va ma’naviy muvozanatni ta’minlash vositasidir.

Islom falsafasida ruhiy kamolot hech qachon tashqi majburiyat emas, balki ichki erkinlikning oliy ifodasidir. Inson o‘z irodasi bilan nafsni yengadi, o‘zini anglaydi, Allohning irodasiga mos yashashni tanlaydi. Shu jihatdan ruhiy kamolot – bu insonning haqiqiy ozodligi, ya’ni “qul”likdan “haqiqiy inson”likka o‘tish jarayonidir.

Islom falsafasida ruhiy kamolot – bu insonning nafaqat diniy, balki falsafiy, axloqiy va ontologik taraqqiyotidir. U Qur’on va hadis asosida shakllanib, tasavvuf falsafasi orqali mukammal tizimga aylangan. Ruhiy kamolot insonni o‘z “Men”idan yuksaltirib, uni ilohiy nur bilan uyg‘unlashtiradi. Bugungi globallashuv davrida ham Islom falsafasining ruhiy kamolot haqidagi g‘oyalari insoniyat uchun o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, balki yanada dolzarbroq tus olgan. Chunki u insonni moddiyatdan emas, ruhiyatdan tiklaydigan yagona yo‘ldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Al-Qur’an al-Karim”, Madina Mushaf nashri; “Al-Muṣṣḥaf al-sharīf”, King Fahd Complex, Qur’oni karim, 91-sura, 7–10-oyatlar. - Madina al-Munawwara, 1985.
2. Al-Bayhaqiy, Abu Bakr Ahmad ibn al-Husayn ibn ‘Ali. Shu‘ab al-Īmān. 14 jild. Tahqiq: Muḥammad Sa‘īd al-Bākhitiy va ‘Āmir Aḥmad Haydar. — Bayrut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, 1990.
3. Qur’oni Karim. – Toshkent: Movarounnahr nashriyoti, 2019.
4. Imom Muslim, Sahih Muslim. Tahqiq: Muhammad Fu‘ad ‘Abd al-Baqiy. - Qohira: Dār Ihyā’ al-Kutub al-‘Arabiyyah, 1955. - Jild 1, sahifa 203, hadis №223.
5. Al-Qur’ān, Fajr 27–28. - Madinah: King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur’an, 1417 H / 1996 M, sahifa 590.
6. Al-Buxoriy. Al-Jomi’ as-sahih. – Bayrut: Dar al-Fikr, 1987.
7. Al-Qur’ān al-Karīm. Hujurot 13. Mushaf: Madīnah, King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur’ān, Nashr: 1417 H / 1996 M, Sahifa 584.
8. Al-Qur’ān al-Karīm. Zumar 10. Mushaf: Madīnah, King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur’ān, Nashr: 1417 H / 1996 M, Sahifa 508.

9. Al-Qur'ān al-Karīm. Tahrīm 8. Mushaf: Madīnah, King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur'ān, Nashr: 1417 H / 1996 M, Sahifa 609.
10. Ibn Sino. Kitobun-nafs. – Qohira, 1952.
11. Imom G'azzoliy. Ihyo ulum ad-din. – Qohira, 2001.
12. At-Tirmiziy. Jomi' as-sunan. – Bayrut, 1988.
13. Jaloliddin Rumi. Masnaviy. Jamol Kamol tarjimasi. - Toshkent, 2001.
14. Maududi Abul A'la. Tafhim al-Qur'an (тафҳим ал-Қуръон). Lahore: Islamic Publications, 1980–1986. - 10 jild.
15. Nursi Said. Risale-i Nur Külliyyatı (Рисале-и Нур). Istanbul: Sözler Neşriyat, 1960–1990.
16. Iqbal Muhammad. The Reconstruction of Religious Thought in Islam. Lahore: Shaikh Muhammad Ashraf, 1934.
17. Izutsu Toshihiko. Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concepts. Tokyo: Keio University Press, 1983. Al-Qushayriy. Ar-Risala al-Qushayriyya. – Qohira, 2002.